

Předmět:
KBB/BB1P; KBB/BUBIO

Struktura membrán, přenos látek přes membrány

Cíl přednášky: seznámit posluchače se základními principy struktury buněčných membrán a transportu látek přes buněčnou membránu

Klíčová slova: lipidová dvouvrstva, membránové proteiny, membránový potenciál, přenašeče a kanály

Obrázky v následující prezentaci jsou převzaty z níže uvedené knihy výlučně k výukovým účelům.

The illustrations in following lecture are taken from Alberts et al. *Molecular Biology of the Cell*, 5th Edition (Garland Science 2008) only and exclusively for the educational purposes.

Alberts • Johnson • Lewis • Raff • Roberts •
Walter
Molecular Biology of the Cell
Fifth Edition

Copyright © Garland Science 2008

Buněčné membrány

- obalem buňky je tenká (5 nm) **semipermeabilní** vrstva lipidových molekul – **(cyto)plazmatická membrána**
- membrána roste spolu s buňkou, může se bez protržení deformovat a pokud přece jenom k protržení dojde, membrána se do sebe nezhroutí a může se opět zacelit
- bakterie mají pouze jednu (plazmatickou) membránu, eukaryotní buňky obsahují ještě **vnitřní membrány**
- membrána je prostoupena vysoce selektivními **přenašeči, kanály a pumpami**, tvořenými molekulami proteinů, které slouží k exportu a importu látek z/do buňky nebo organel
- jiné proteiny v membráně fungují jako **receptory**, díky nimž buňka může odpovídat na změny ve svém okolí

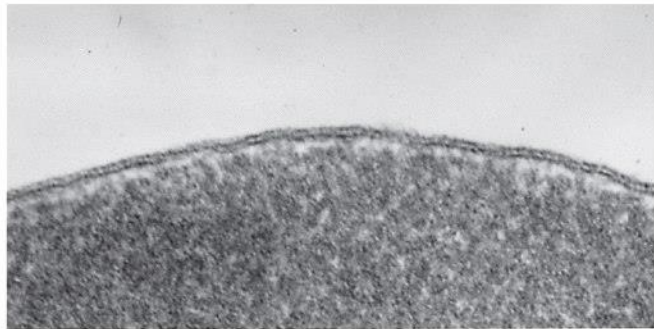
Funkce a složení cytoplazmatické membrány

Cytoplazmatická membrána slouží k:

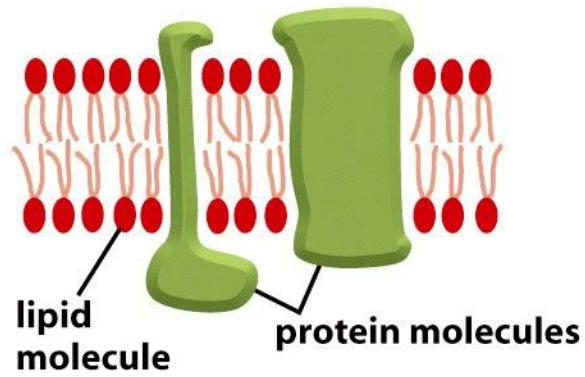
1. **vyčlenění buňky od okolního prostředí**
2. **komunikaci buňky s okolím**
3. **vstupu a výstupu molekul do/z buňky**
4. **pohybu a růstu buňky**

- cytoplazmatická membrána (a všechny ostatní buněčné membrány) je složena z milionů lipidových molekul ve struktuře tzv. **lipidové dvouvrstvy**

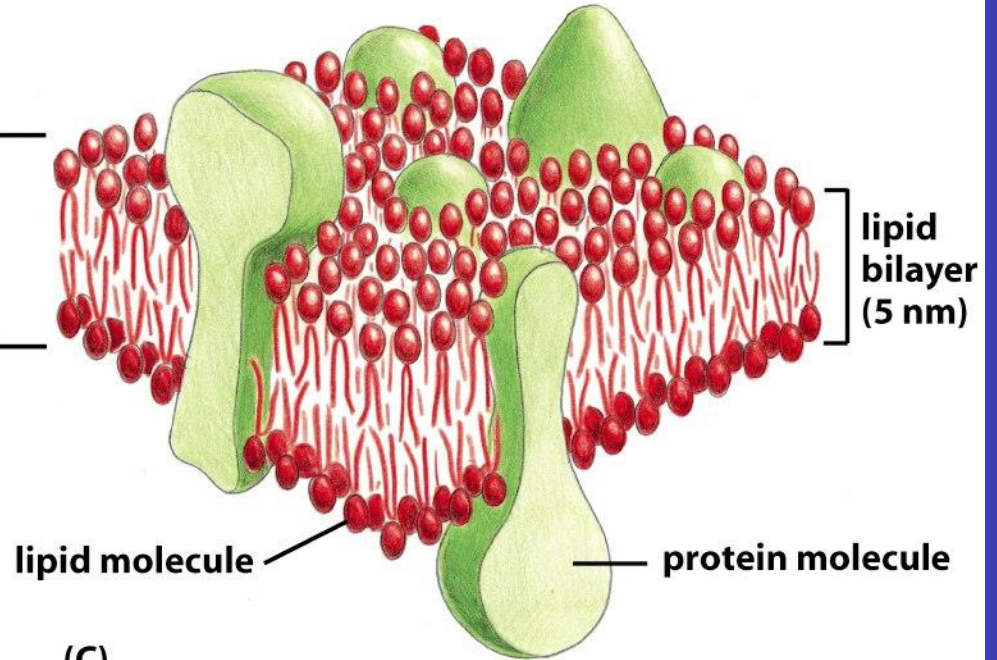
- tato dvouvrstva poskytuje základní strukturu a slouží jako **nerozpustná přepážka** – do ní jsou pak zabořeny různé **proteiny**, které obstarávají další funkce buněčných membrán

(A)

(B)

(C)

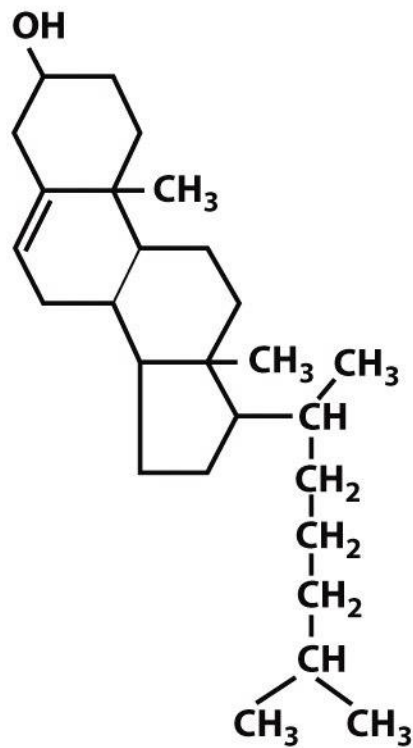
Membránové lipidy

- základní vlastností membránových lipidů je to, že obsahují **jak hydrofilní, tak hydrofobní (lipofilní)** část – čili jedná se o molekuly **amfipatické** (nebo také **amfifilní**)

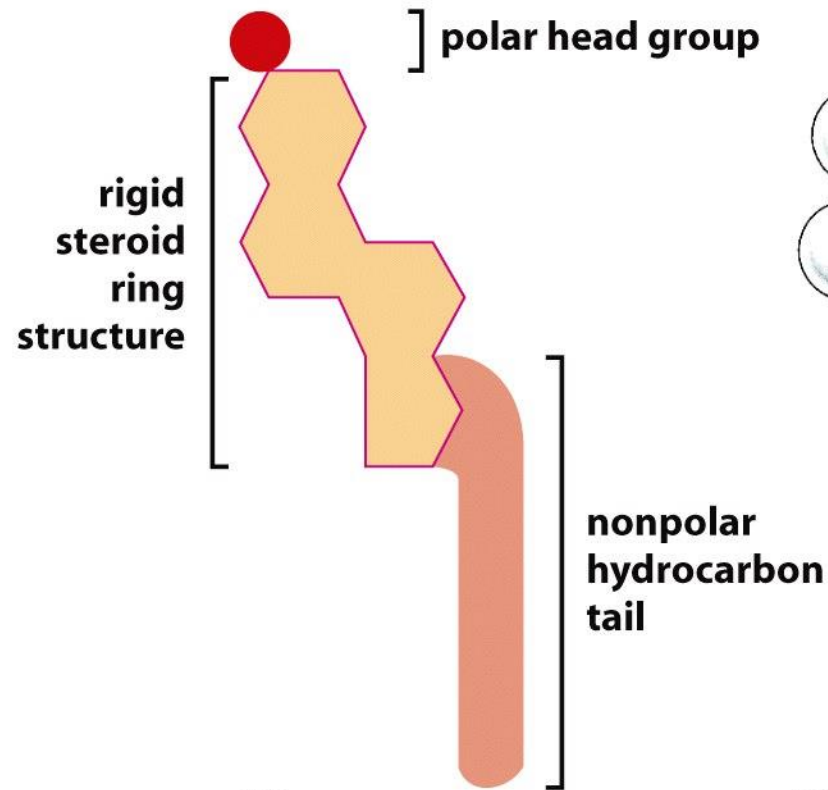
Mezi membránové lipidy patří:

- **fosfolipidy** (např. fosfatidylcholin, který obsahuje molekulu cholinu připojenou k fosfátu a dva hydrofobní uhlíkové řetězce)
- **steroly** (např. cholesterol – na jeho uhlovodíkovou, tj. lipofilní, kostru je navázán hydrofilní hydroxyl)
- **glykolipidy** (mají v místě své hydrofilní hlavičky cukerný zbytek)

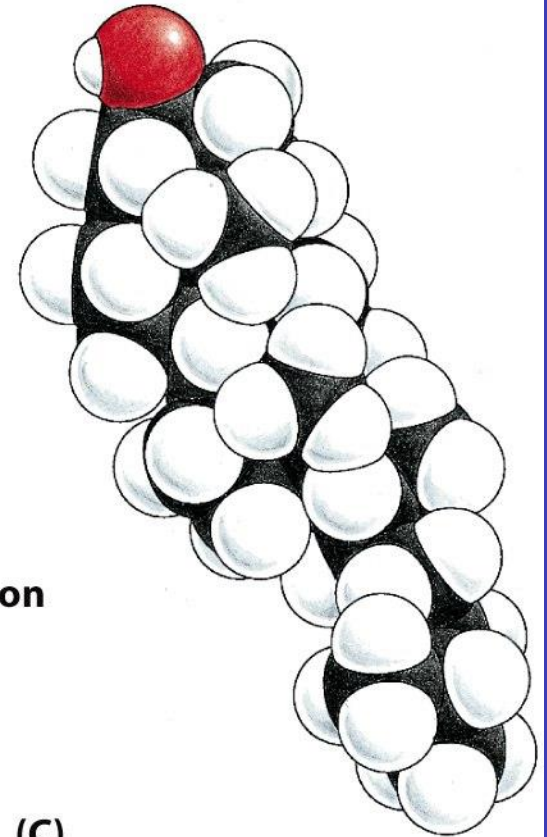

(A)

(B)

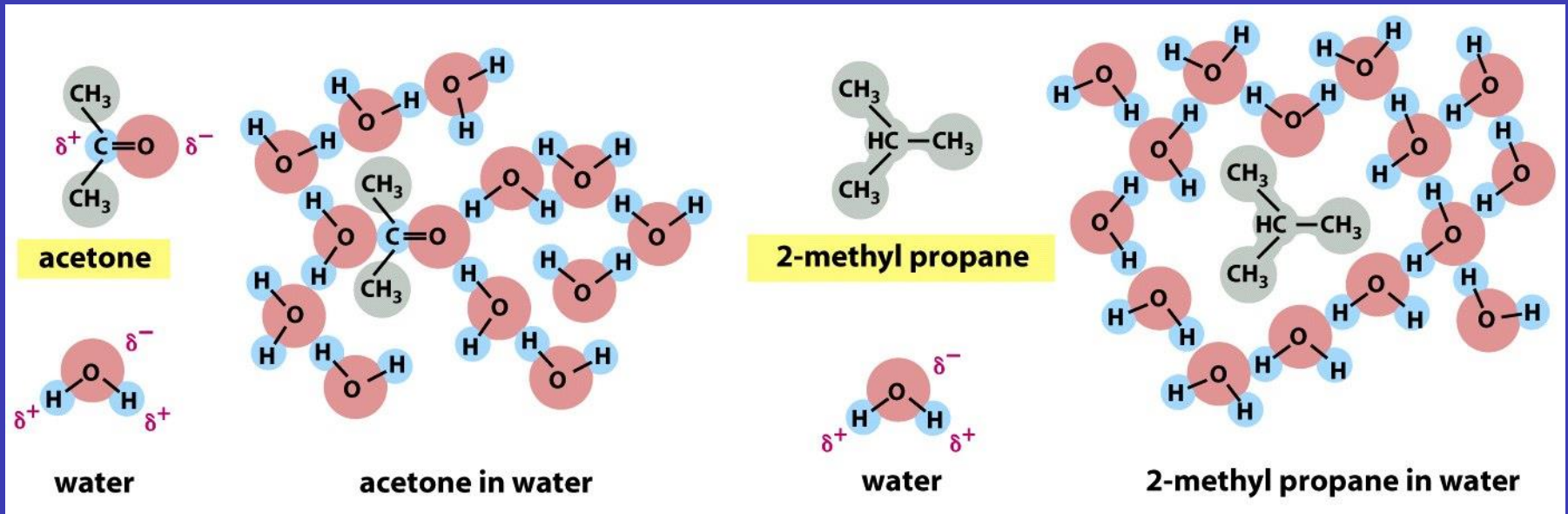

(C)

cholesterol

Hydrofilní/hydrofobní molekuly ve vodě

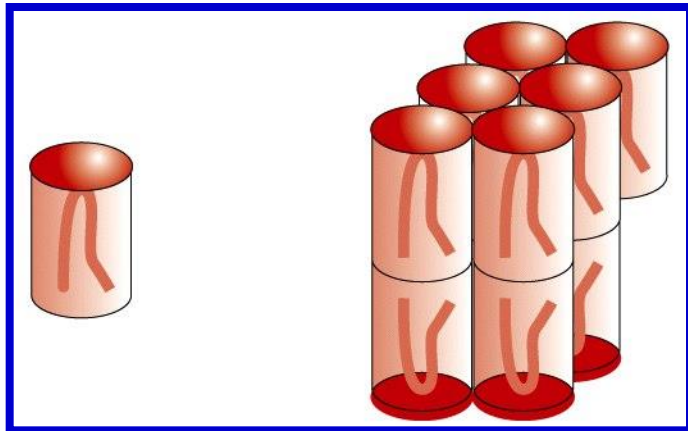
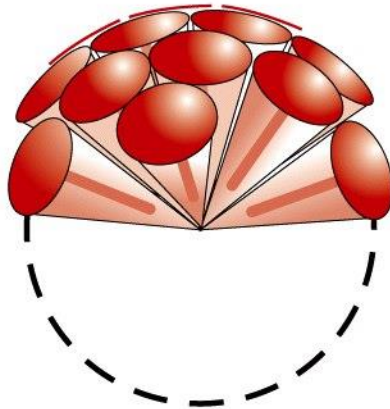
Lipidová dvouvrstva

- hydrofobní (lipofilní) část amfipatických molekul je odpuzována vodou, a proto se tyto molekuly navzájem shlukují do dvouvrstev tak, **aby jejich hydrofobní konce byly uvnitř struktury** chráněné před stykem s vodou hydrofilními hlavičkami
- lipidová dvouvrstva tedy vypadá tak, že v jejím nitru jsou hydrofobní konce (vzájemně přitahované a držené k sobě **hydrofobními silami**) a na jejich obou stranách hydrofilní hlavičky, k okolním molekulám vody přitahovány a vzájemně drženy **vodíkovými můstky** a **elektrostatickými interakcemi**
- aby ani lipidy na konci a na začátku dvouvrstvy nebyly vystaveny vodě, dvouvrstva se **uzavírá v kouli**, v jejímž nitru (např. cytoplazma) a v jejímž okolí je voda

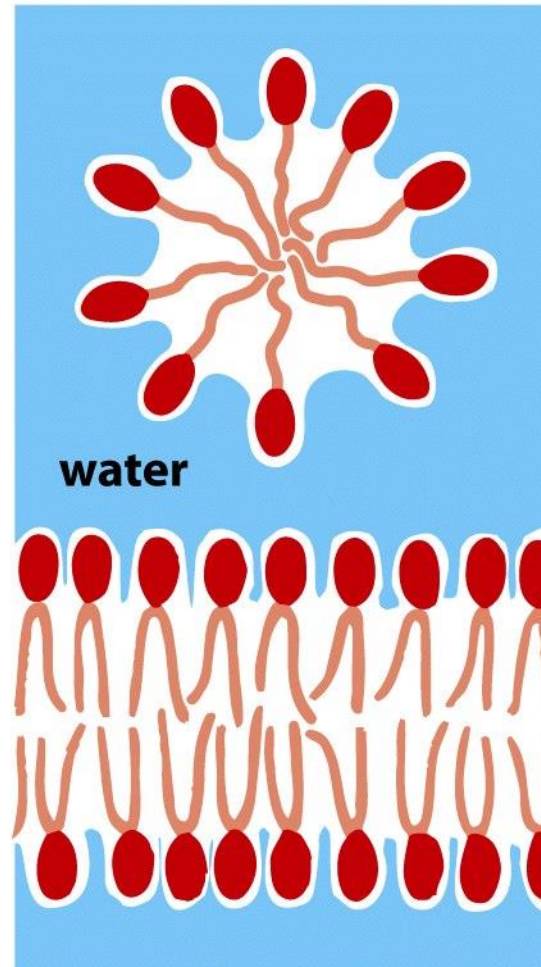
shape of lipid molecule

packing of lipid molecules

(A)

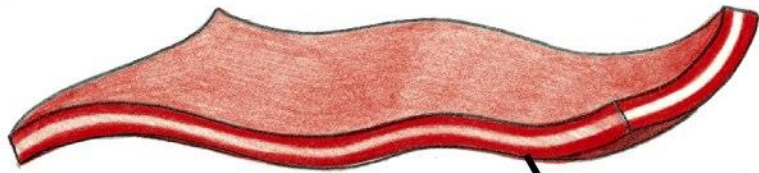
lipid micelle

lipid bilayer

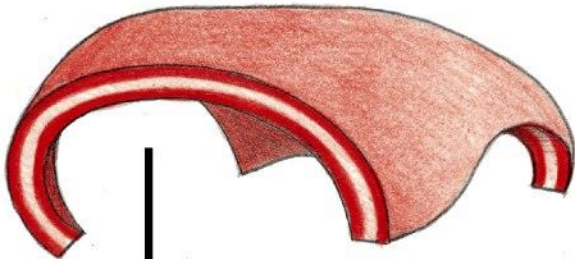
(B)

ENERGETICALLY UNFAVORABLE

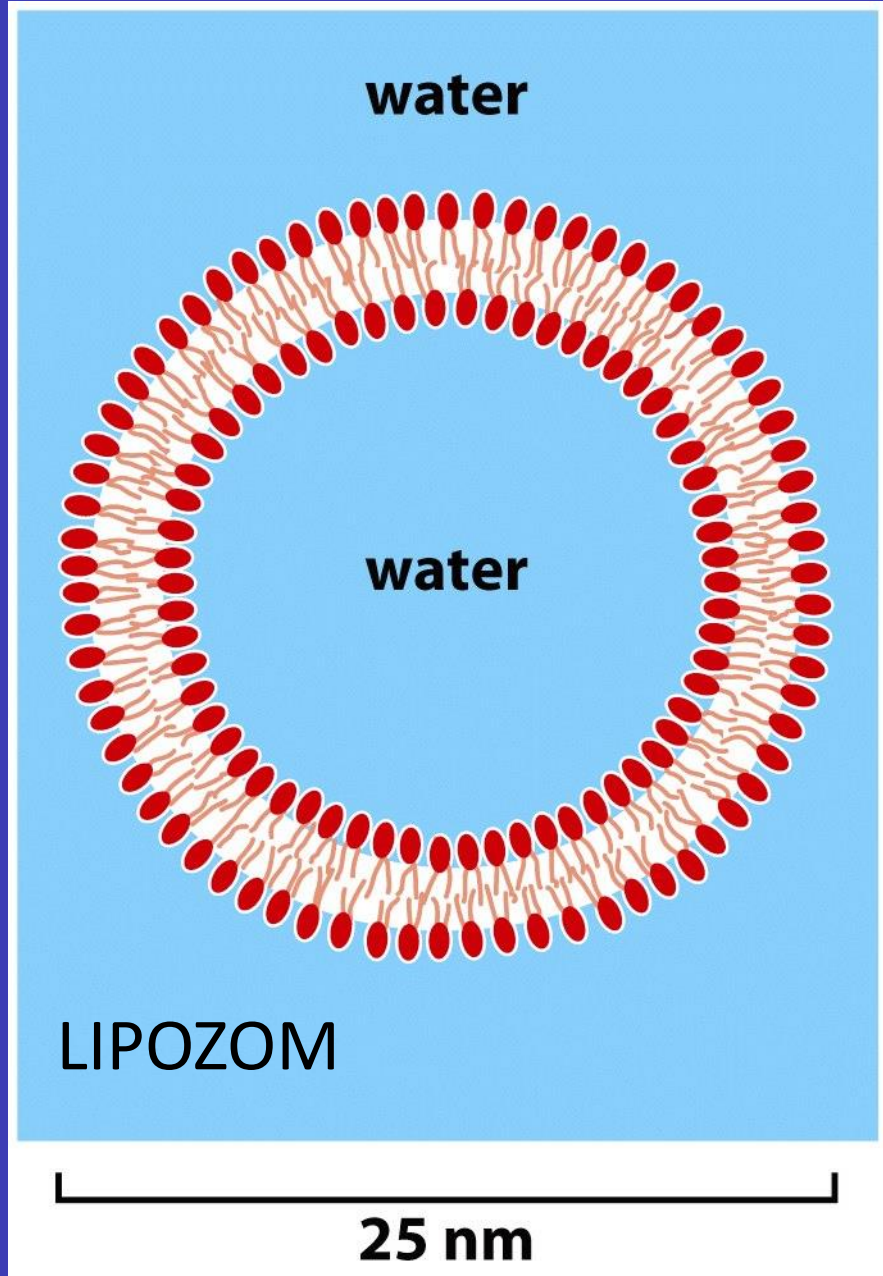

planar phospholipid bilayer
with edges exposed to water

sealed compartment
formed by phospholipid
bilayer

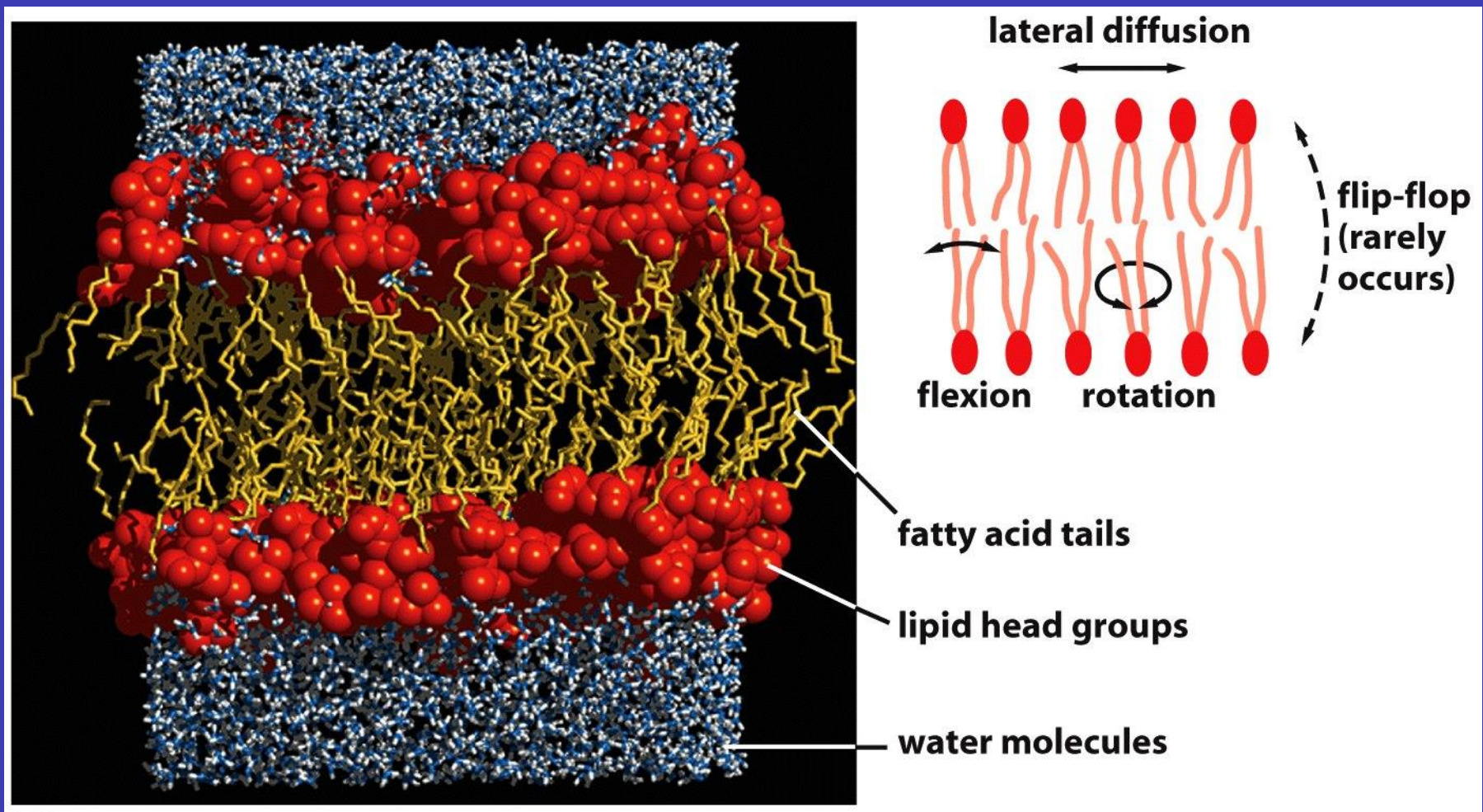
ENERGETICALLY FAVORABLE

Dvourozměrná kapalina

- přidáním čistých fosfolipidů k vodě vznikají tzv. **lipozomy** o průměru od 25 nm (spodní hranice velikosti váčků, které se mohou z membrány tvořit v rámci její **flexibility**) do 1 μ m
- studiem těchto lipozomů se prokázalo, že jednotlivé molekuly membrány **jsou schopny „cestovat“ uvnitř dvouvrstvy** a různě si vyměňovat místa – to bylo ověřeno i v případě buněk
- membrána proto není pevný objekt, v němž jsou molekuly přichyceny v neměnných polohách, ale naopak se v ní molekuly **pohybují jako v kapalině** – byť jen v kulové ploše lipidové dvojvrstvy, proto mluvíme o tzv. **dvourozměrné kapalině** a membránu označujeme jako **polotekutou**

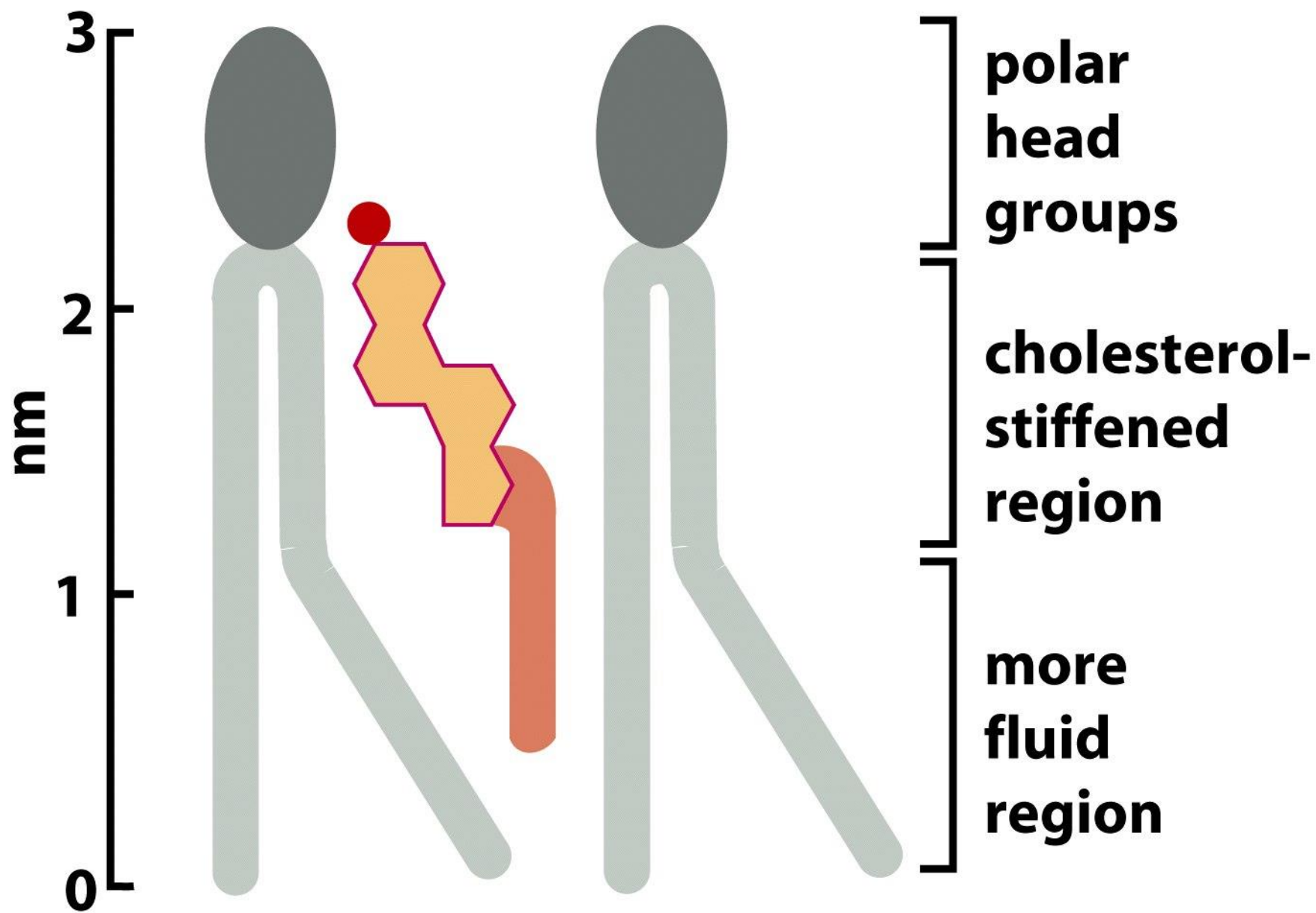

Tzv. „flip-flop“ pohyb (překlápění) se u lipozomů vyskytuje jen málo, v buňce ho usnadňují specializované proteiny.

Regulace tekutosti membrány

- **kratší** uhlovodíkové **řetězce fosfolipidů** do sebe v lipidové dvouvrstvě **málo zapadají**, a proto umožňují její **větší tekutost** (naopak je tomu s delšími řetězci)
- obsahuje-li uhlíkový řetězec fosfolipidu **dvojně vazby**, špatně se skládá (špatně „zapadá“) se sousedními řetězci a **zvětšuje tak volnost a tekutost membrány**
- v živočišných buňkách je tekutost membrány **regulována (snižována) cholesterolem**, který vyplňuje nepravidelnosti, způsobené dvojnými vazbami
- regulace tekutosti buněčné membrány je pro buňku z mnoha důvodů velmi důležitá, umožňuje např. regulovat **rychlost přesunu proteinů** v rámci membrány

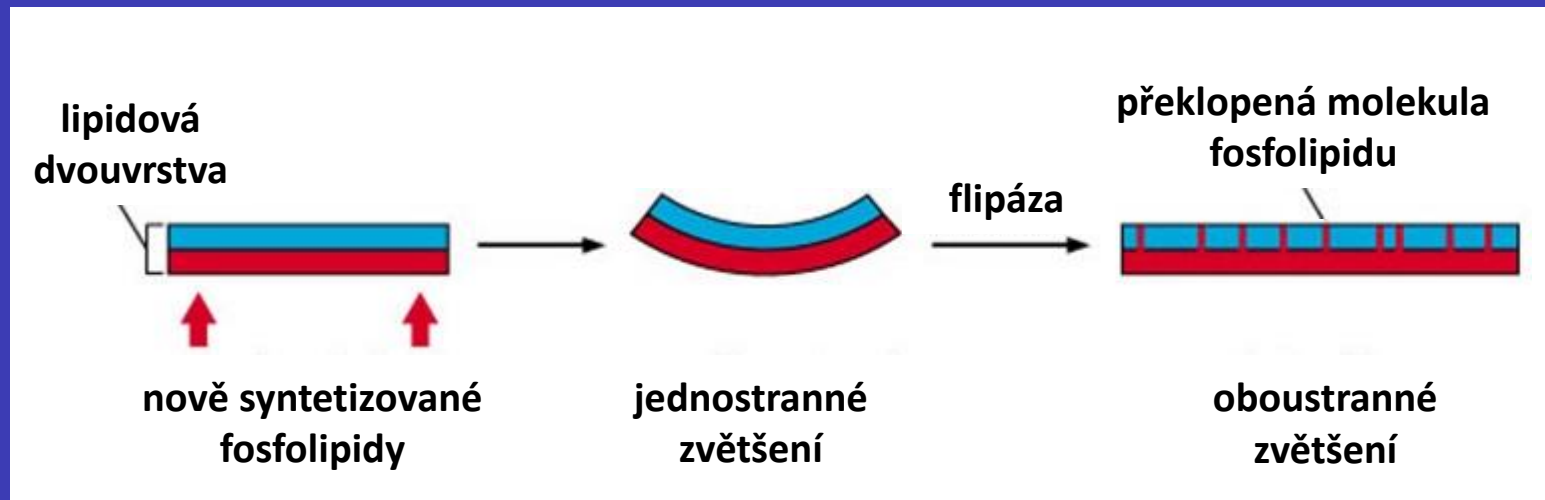

Asymetrie membrán

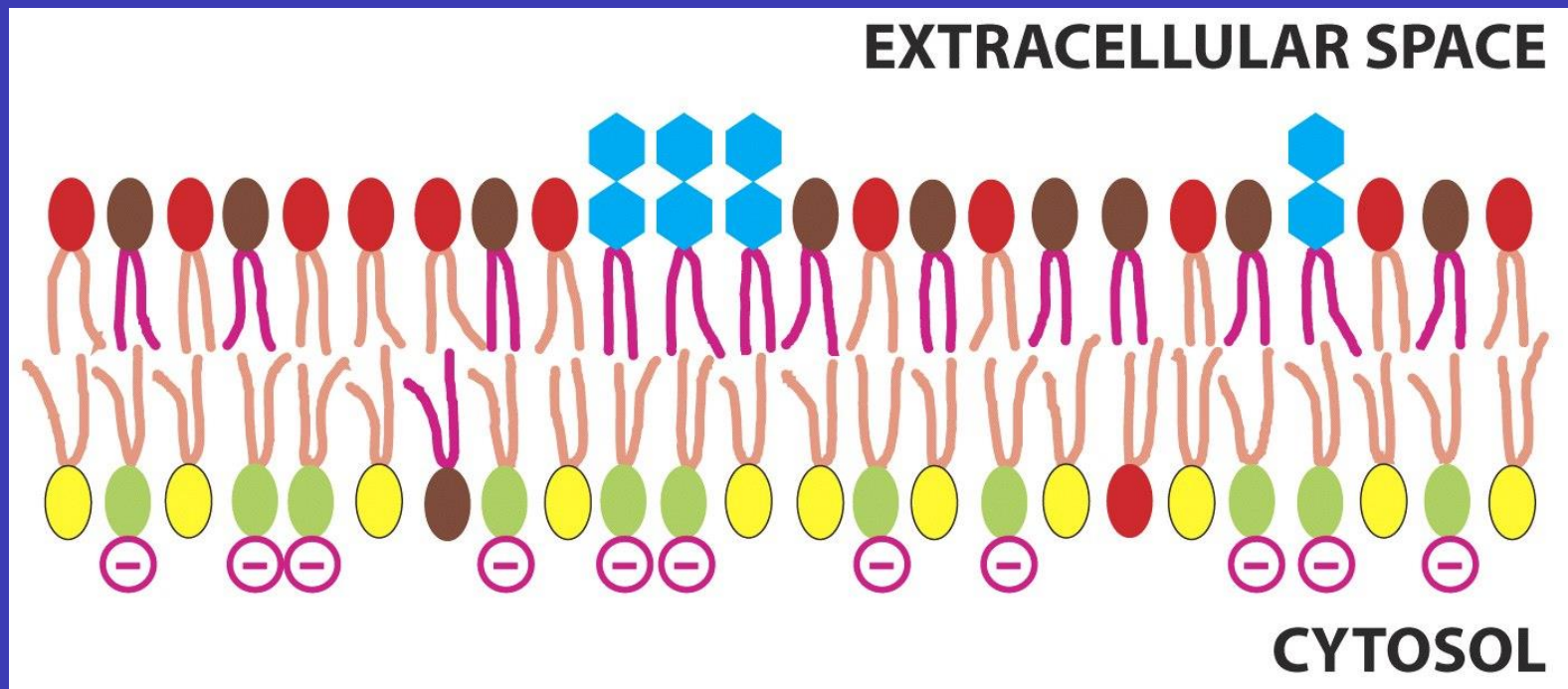
- buněčné membrány obecně mají velmi **odlišný povrch** směřovaný do **vnějšího vodného prostředí** od povrchu směřovaného do **vnitřního vodného prostředí**
- **vnitřní strana** membrány obrácená do vnitřního vodného prostředí buňky (cytosolu) se nazývá **cytosolová**, zatím co **vnější strana** orientovaná do prostředí okolo buňky nebo do vnitřního prostředí organely se nazývá **necytosolová**

- asymetrie membrán začíná už při jejich vzniku. Nově syntetizované fosfolipidové molekuly jsou zabudovávány jenom do jedné poloviny membrány – **monovrstvy** a část z nich je pak tzv. **flipázami** překlopena do druhé poloviny membrány

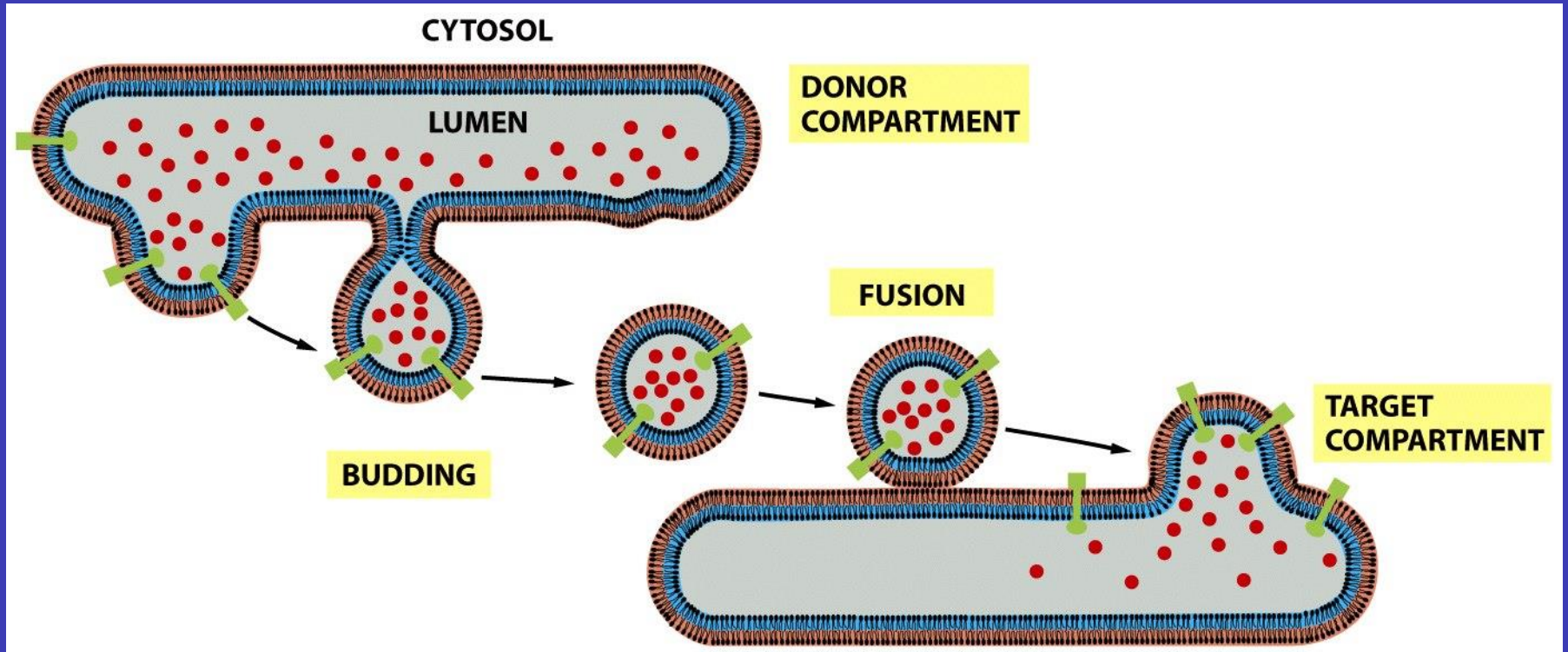

- na asymetrii membrán se podílí také **distribuce** a **orientace** mebránových **proteinů**
- v případě **glykolipidů** (vyskytujících se hlavně v plazmatické membráně) se cukerné části nacházejí výhradně v **ne**cytosolové polovině membrány – u živočišných buněk se tak vytváří jakýsi ochranný plášť buňky (glykokalyx)

Syntéza nových membrán

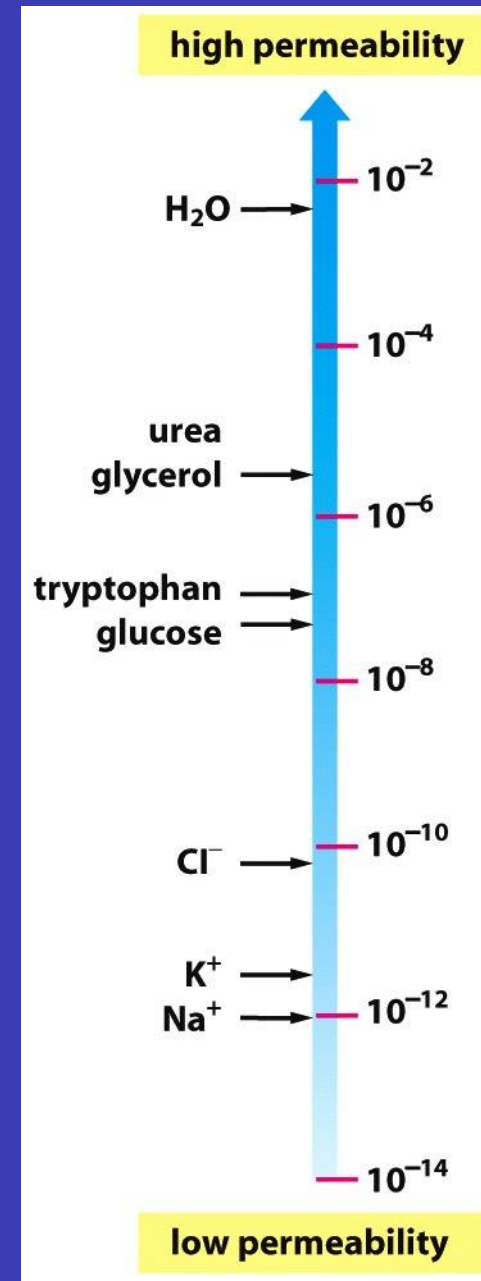
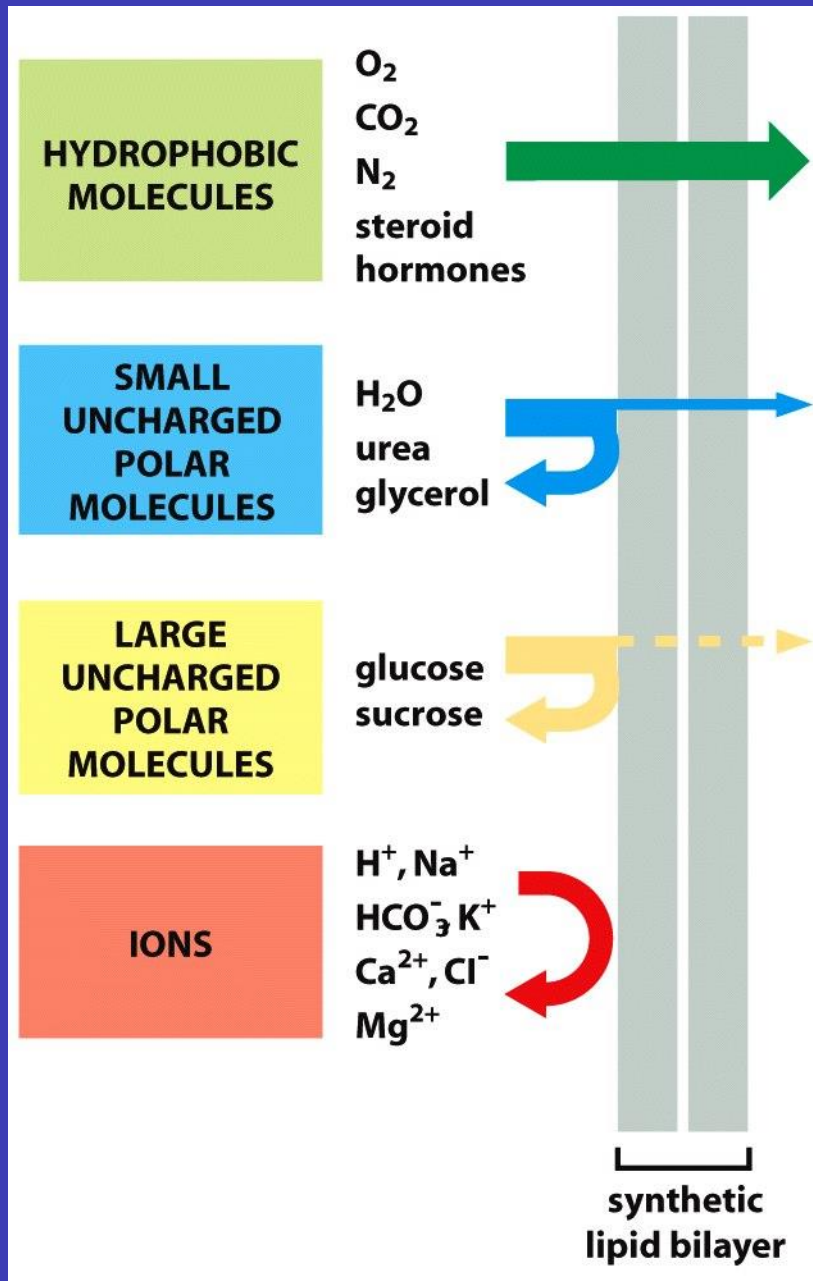
- v eukaryontních buňkách se syntéza téměř všech nových membrán odehrává v **endoplazmatickém retikulu (ER)**
- malé kousky membrány pučí, **odškrtí** se od ER a vytvoří malé **váčky**, jež potom **splynou s jinou membránou**, a tak se do ní začlení
- během přenosu váčků se **orientace dvouvrstvy** vzhledem k cytosolu **zachovává** (cytosolová vs. necytosolová strana)

Propustnost lipidové dvouvrstvy

- **malé nepolární molekuly** (kyslík, oxid uhličitý) se snadno rozpouštějí v lipidové dvouvrstvě a procházejí skrze ni **zcela samovolně** (důležité pro buněčné dýchání)
- **nenabitě polární molekuly** (voda, ethanol) procházejí buněčnou membránou **dobře**, jsou-li hodně **malé**. Naopak **větší** molekuly (glukosa) samovolně projdou, ale jen **stěží**
- **ionty a nabitě molekuly nemohou projít** přes buněčnou membránu samovolně **vůbec** (voda prochází např. asi miliardakrát snadněji než sodný nebo draselný ion)
- ionty, nabitě molekuly a velké polární molekuly lze přes membránu přenášet tzv. **transportními proteiny**

Membránové proteiny

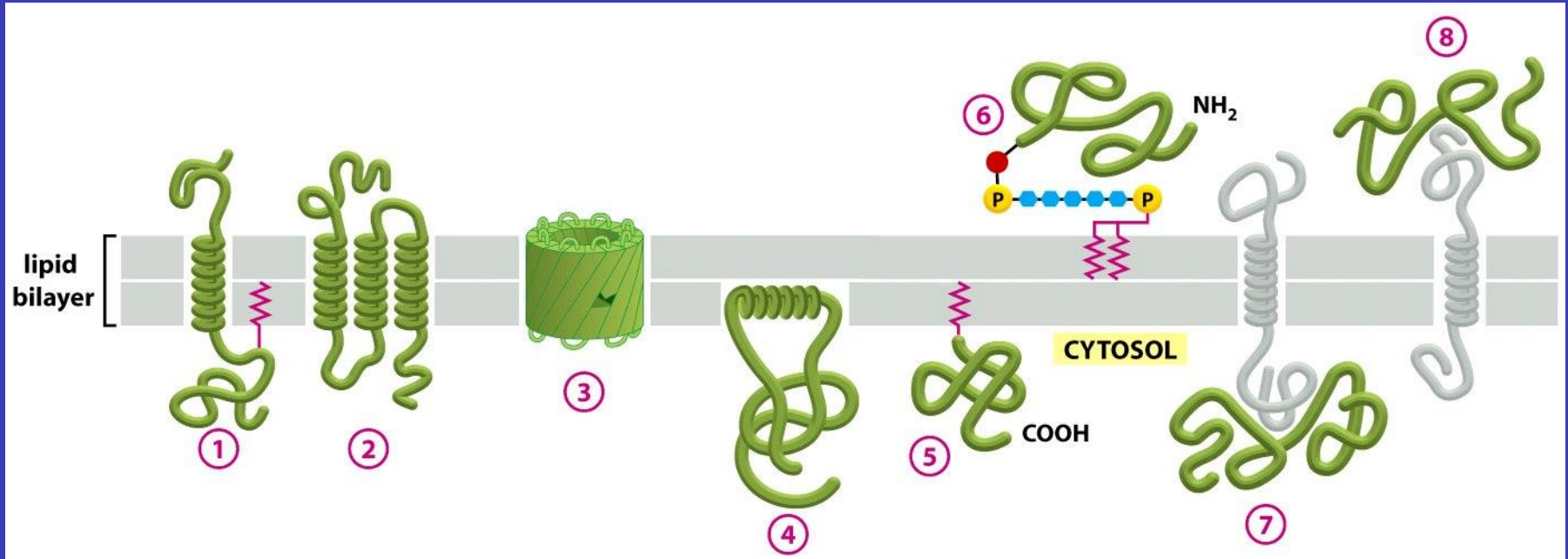
V živočišných buňkách asi 50% hmotnosti plazmatických membrán tvoří **membránové proteiny**, jejichž funkcí je nespočet – rozdělujeme je do těchto funkčních skupin:

- **přenašeče** (např. sodno-draselná pumpa – aktivně čerpá sodný ion ven z buněk a draselný ion dovnitř buněk)
- **spojníky** (např. integriny – spojují aktinová filamenta uvnitř buňky s proteiny ve vnějším prostředí)
- **receptory** (např. receptor destičkového růstového faktoru – váže vnější faktor a v důsledku toho generuje uvnitř buňky signál, který způsobí růst a dělení buňky)
- **enzymy** (např. adenylátcykláza – umožňuje tvorbu cyklického AMP uvnitř buňky jako odpověď na vnější signály)

Asociace proteinů s lipidovou dvouvrstvou

- mnoho membránových proteinů se roztáhne **napříč dvouvrstvou** a na její každé straně vyčnívá, tyto proteiny nazýváme **transmembránové**. Stejně jako fosfolipidy mají amfifilní charakter (jejich hydrofilní část leží vně lipidové dvouvrstvy a hydrofobní část uvnitř ní)
- další membránové proteiny jsou do různé míry **zanořeny** do lipidové dvouvrstvy na její vnější nebo vnitřní straně
- jiné membránové proteiny leží zcela **mimo dvojnou vrstvu**, ale jsou k ní připojeny jednou či více **kovalentními vazbami**
- všechny tři uvedené typy proteinů jsou přímo připojené k lipidové dvojvrstvě – **integrální membránové proteiny**

- další možnost představují ty membránové proteiny, které **nejdou k lipidové dvojvrstvě asociovány vůbec**, ale vážou se na jiné membránové proteiny, které jsou s membránou spojeny – **periferní membránové proteiny**

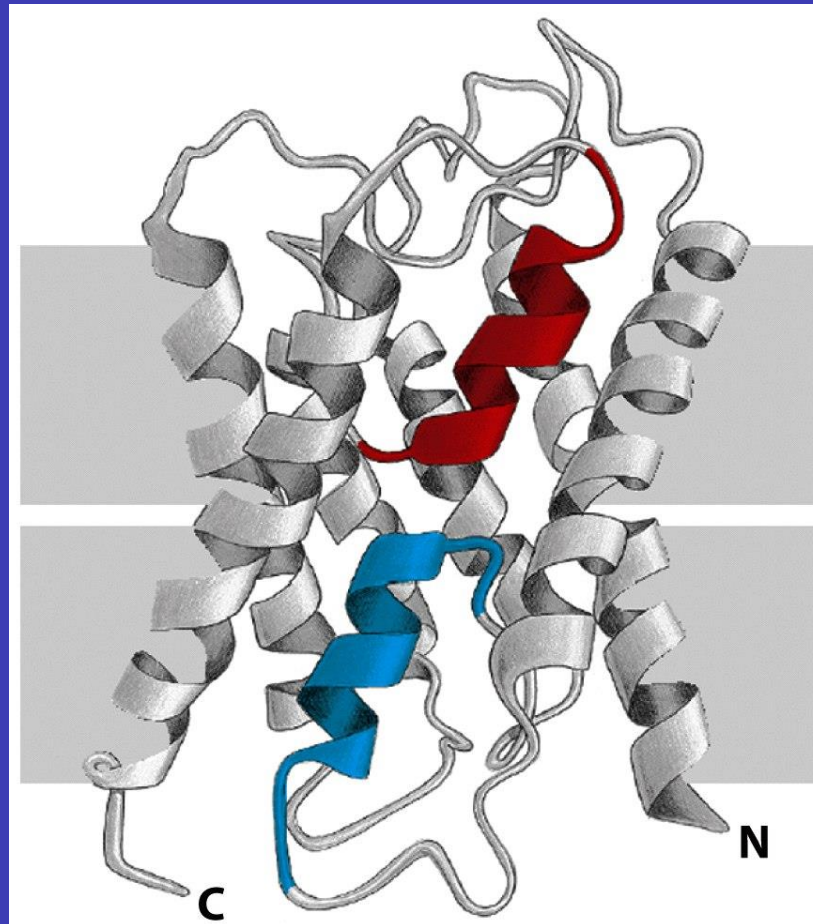

Proteiny v membráně

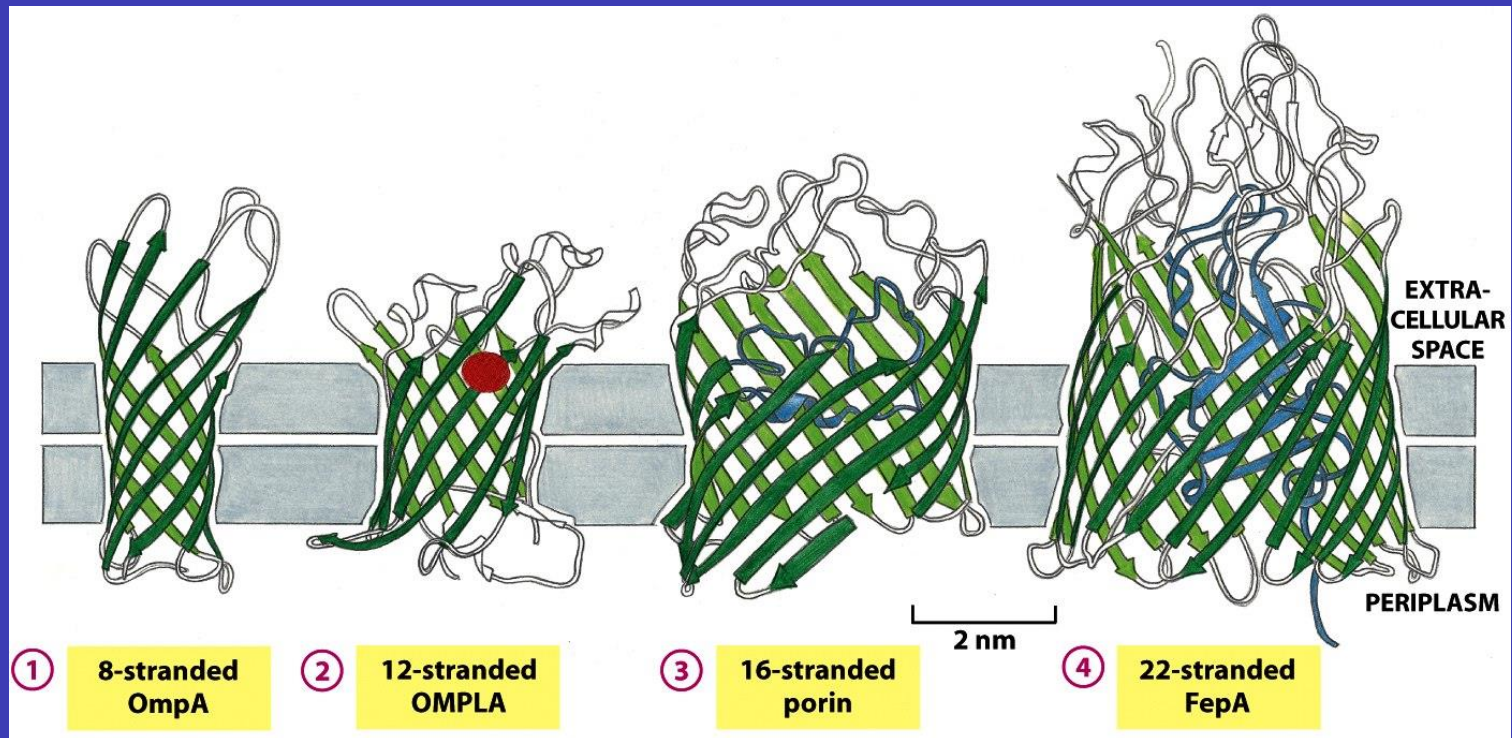
- uvnitř lipidové dvoustvy nemohou tvořit aminokyseliny daného proteinu žádné vodíkové můstky s okolím a **proto je tvoří mezi sebou** a stabilizují se nejčastěji v **α -šroubovici**
- části peptidové kostry (polární řetěz peptidových vazeb) jsou přitom před vnějším hydrofobním prostředím chráněny hydrofobními postranními řetězci aminokyselin
- některé transmembránové proteiny mohou procházet membránou i několikrát, jiné zase vytvářejí tzv. **vodné póry (akvaporiny)**, jimiž mohou procházet látky rozpustné ve vodě

- **hydrofobní** postranní řetězce vodných pórů jsou orientovány **k lipidům** membrány, **hydrofilní** postranní řetězce **do vnitřní strany** kanálu

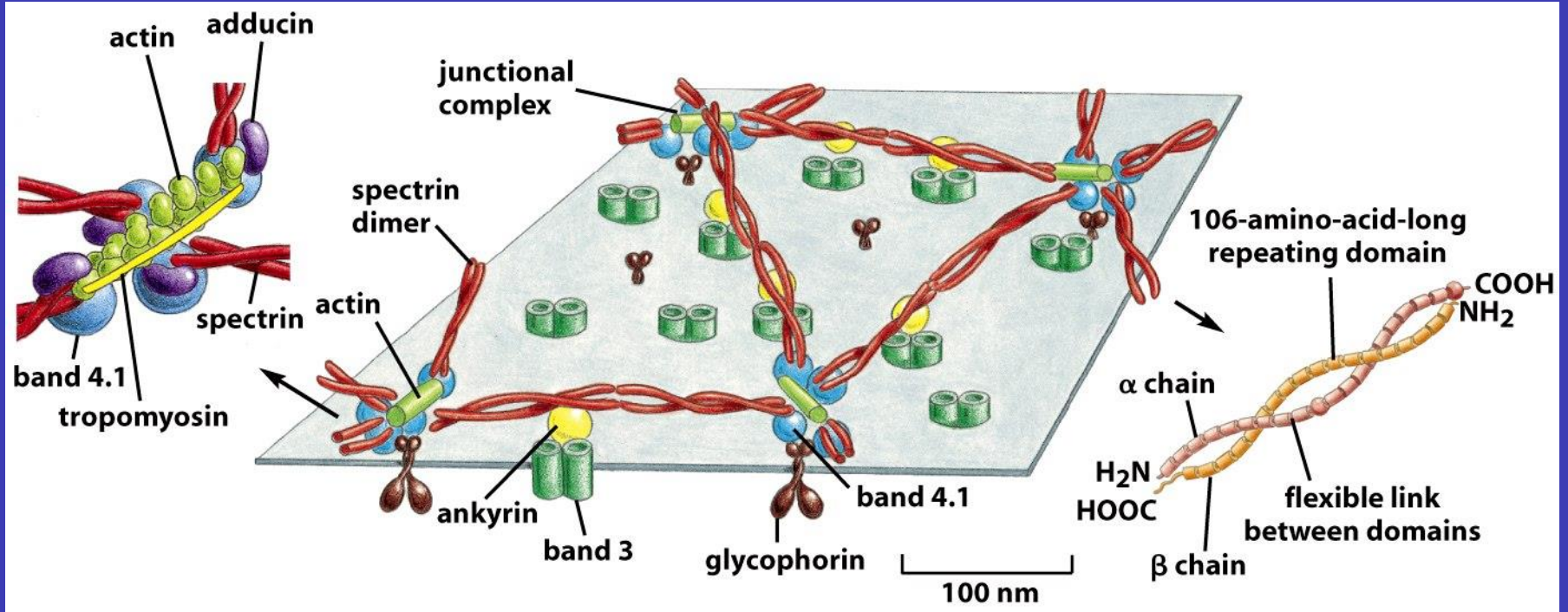
- u některých membránových proteinů je polypeptidový řetězec procházející lipidovou dvouvrstvou složen do **β -listu** zakřiveného do dutého válce a tvoří tak strukturu **β -soudku**
- nejznámějším příkladem jsou **porinové proteiny**, které umožňují např. přechod malých molekul živin do mitochondrie, zatímco brání vstupu např. antibiotikům

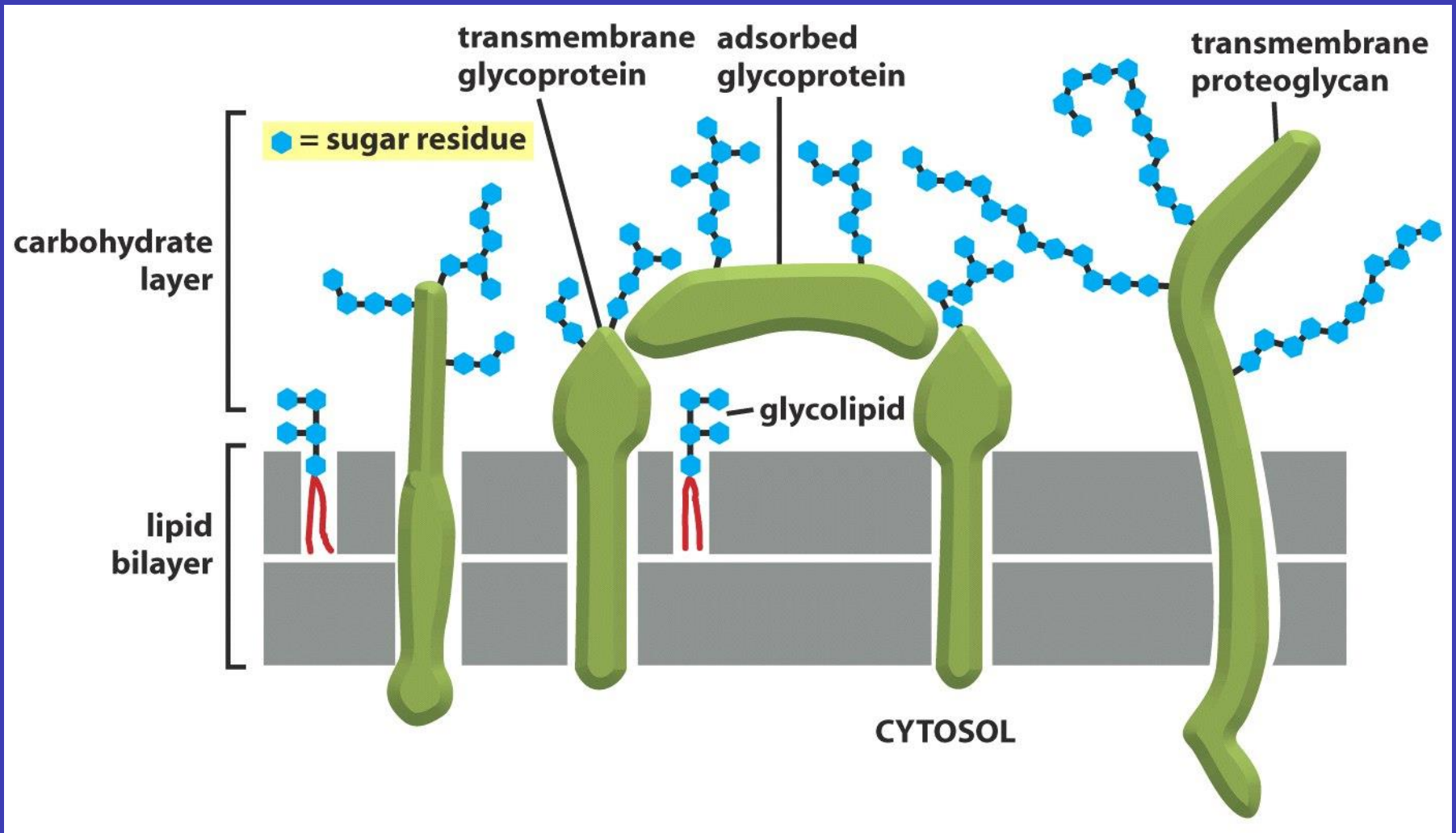

Nad membránou a pod membránou

- většina buněčných membrán bývá z vnitřní **cytosolické** strany zpevněna systémem proteinů, který se nazývá **buněčný kortex** (buněčná kůra)
- buněčný kortex **určuje tvar buňky** a **mechanické vlastnosti** plazmatické membrány
- příkladem může být protein *spektrin* u červených krvinek, lidé s defektem v tomto proteinu mají velmi křehké červené krvinky neobvyklého tvar (odtud jejich anemie)
- na vnější straně plazmatické membrány eukaryontních buněk jsou umístěny **glykoproteiny** a **proteoglykany** – tyto sacharidy spolu s **glykolipidy** vytvářejí sacharidový plášť **glykokalyx**

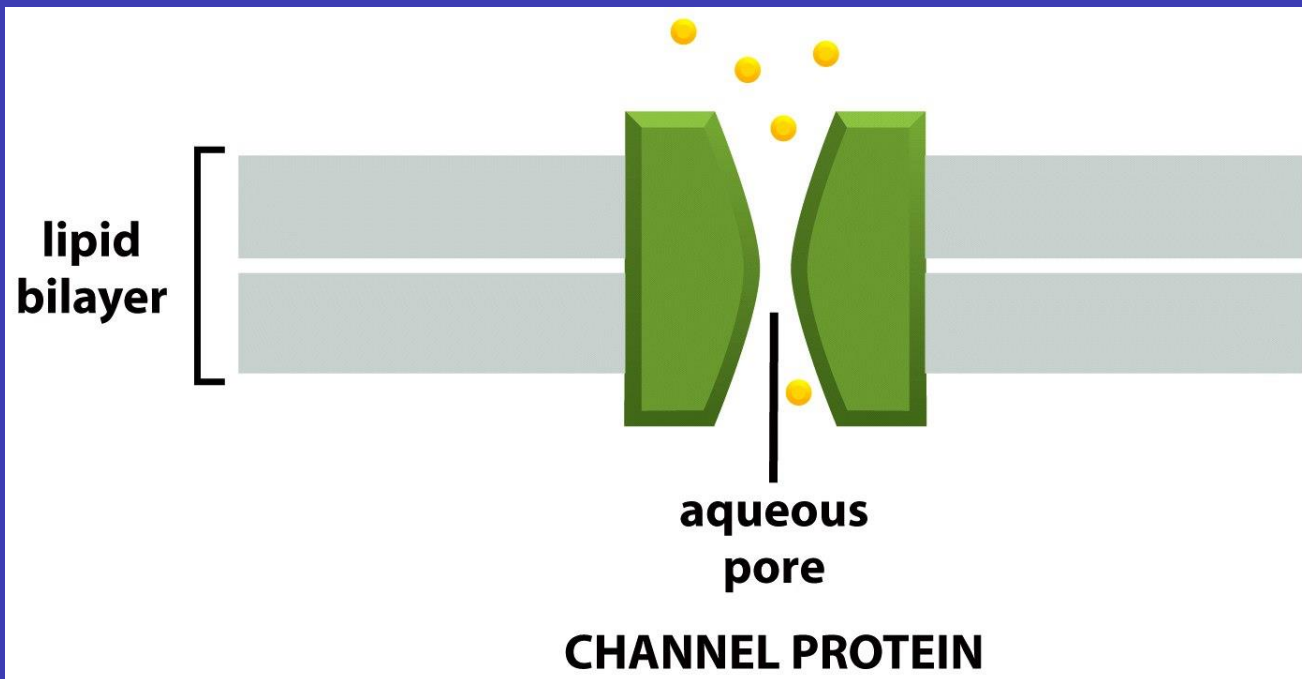
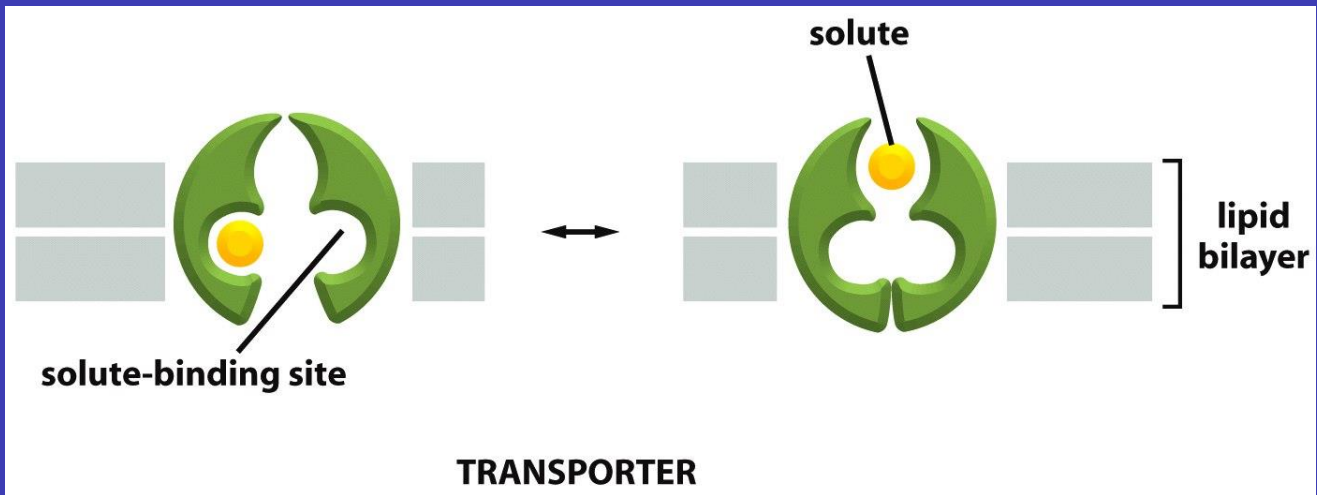

Význam glykokalyxu

- **chrání povrch buňky** před mechanickým i chemickým poškozením a propůjčuje buňce slizovitý povrch (což usnadňuje pohyb)
- glykokalyx se mezi různými buňkami liší a poskytuje tak **možnost buňky od sebe rozpoznat** – je něco jako „buněčná uniforma“
- proto se oligosacharidy na povrchu buněk účastní mnoha klíčových dějů, jako např. **imunitní odpovědi organismu** proti buňkám infikovaným nebo nádorovým

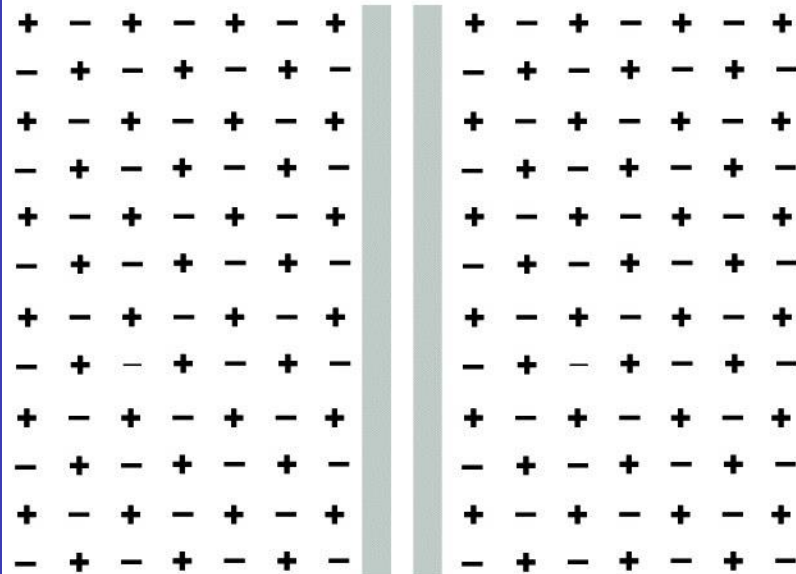
Přenašeče a kanály

- některé proteiny – **přenašeče** transportují látky rozpuštěné vně buňky do nitra buňky tak, že je na sebe navážou, a potom změni konformaci
- látka se právě touto **změnou konformace** dostane **na druhou stranu membrány**
- jiné proteiny – **kanály** naopak vytvářejí v membráně hydrofilní póry, jimiž mohou rozpuštěné látky difundovat (nejčastěji takto difundují anorganické ionty a tyto proteiny jsou potom nazývány **iontovými kanály**)
- pohyby iontů vyvolává vznik elektrických sil, jež jsou např. zodpovědné za průchod nervového vzruchu – **transport iontů přes membránu přímo souvisí s nervovou činností**

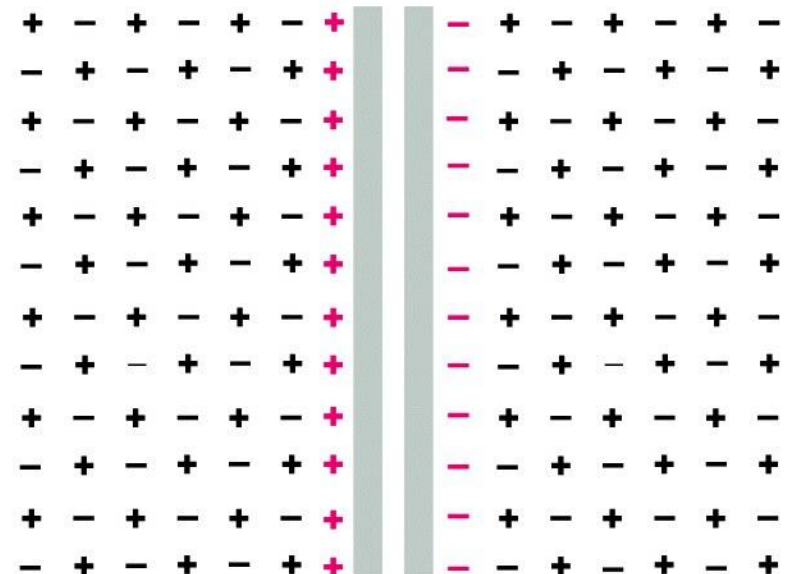

Elektrochemický gradient

- v případě, že jedna látka je na jedné straně membrány ve větší koncentraci než na straně druhé, vzniká **koncentrační gradient**. Bude-li mít tato látka možnost membránou procházet, dojde k **samovolnému vyrovnání koncentrací**, tj. k proudu molekul ze strany s vyšší koncentrací na stranu s nižší koncentrací
- k tomuto gradientu je třeba připočíst sílu, která požene ionty přes membránu tak, aby vyrovnala **rozdíl nábojů** na jejích obou stranách – **membránový potenciál**
- dohromady jde o tzv. **elektrochemický gradient**, jenž způsobuje, že látky – je-li jim umožněn průchod – putují v jednom směru přes membránu samovolně

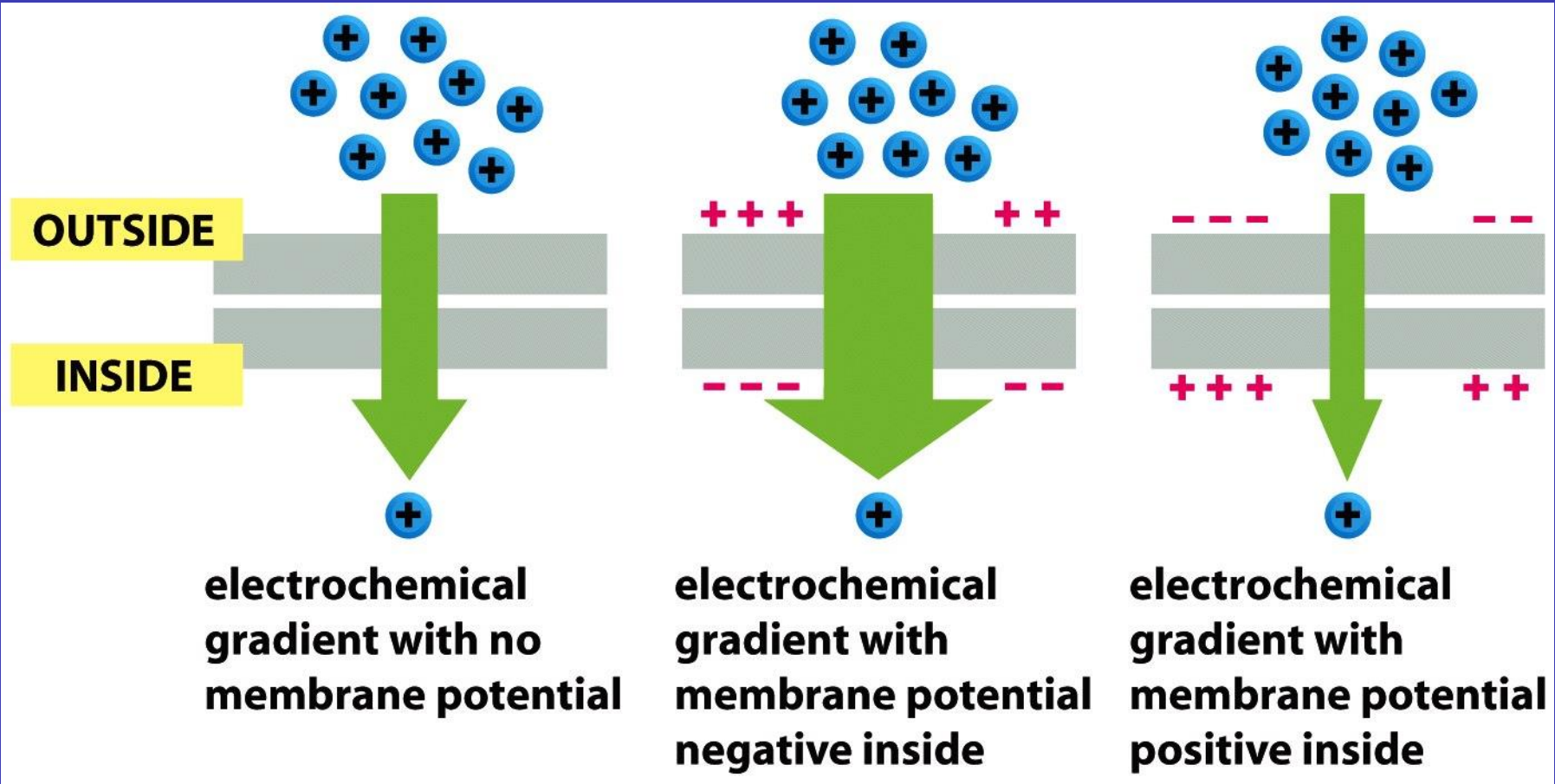

exact balance of charges on each side of the membrane; membrane potential = 0

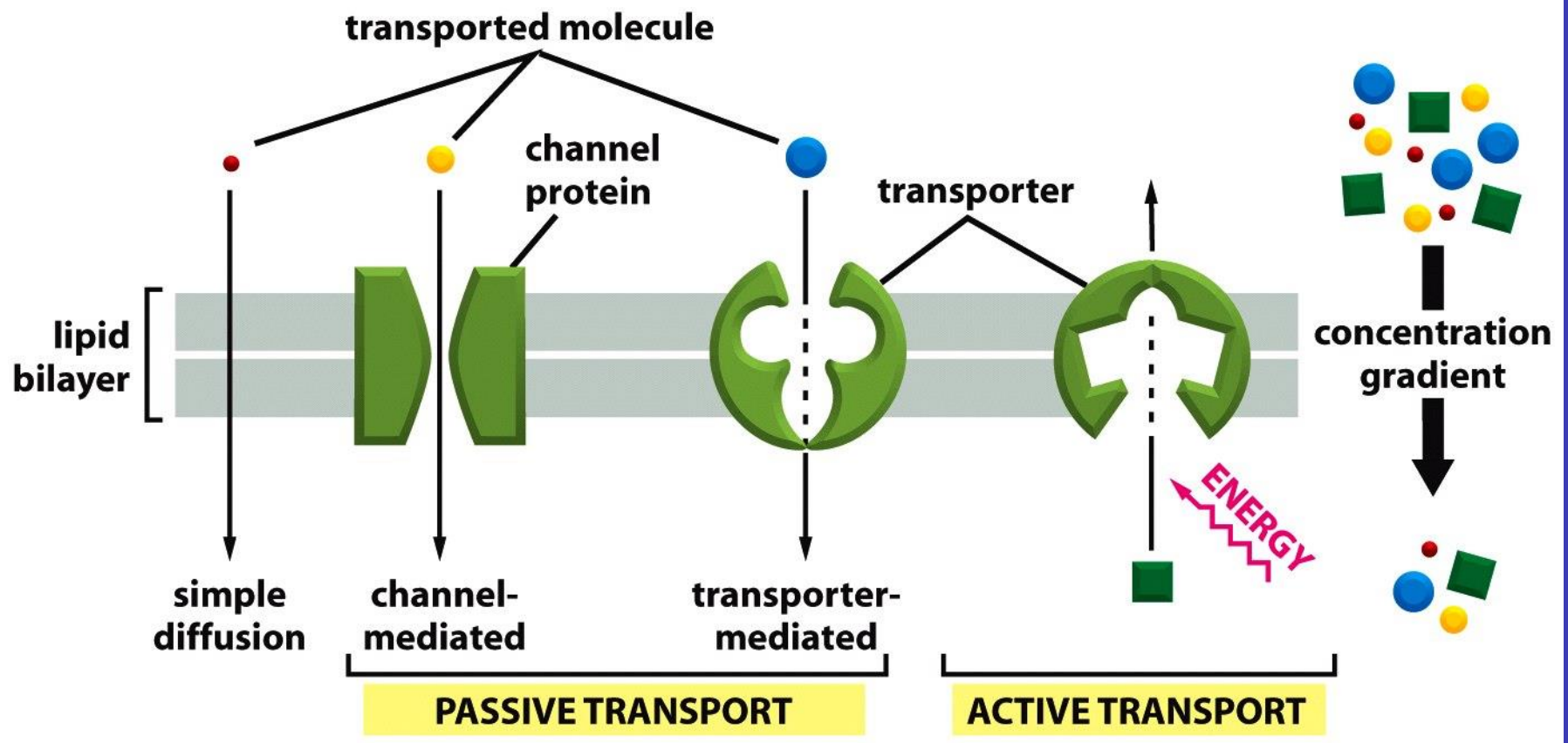
a few of the positive ions (*red*) cross the membrane from right to left, leaving their negative counterions (*red*) behind; this sets up a nonzero membrane potential

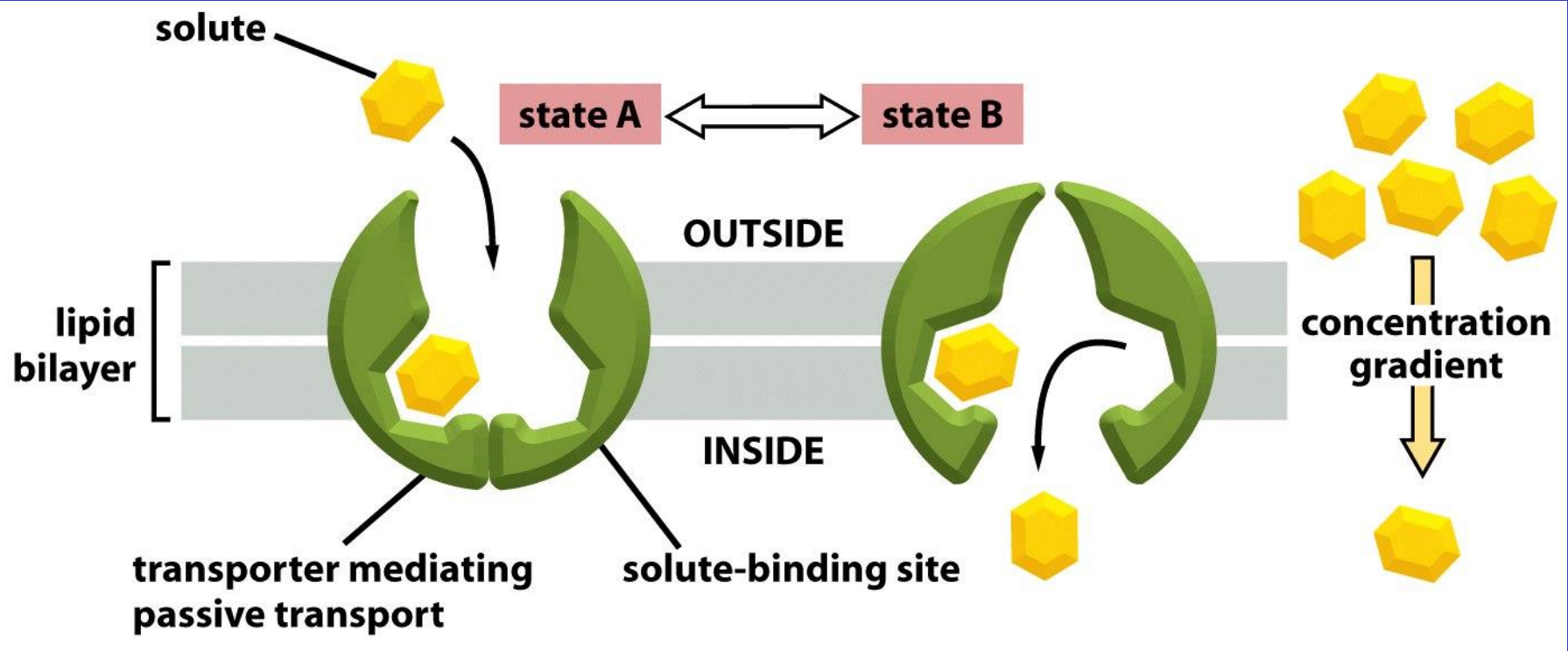

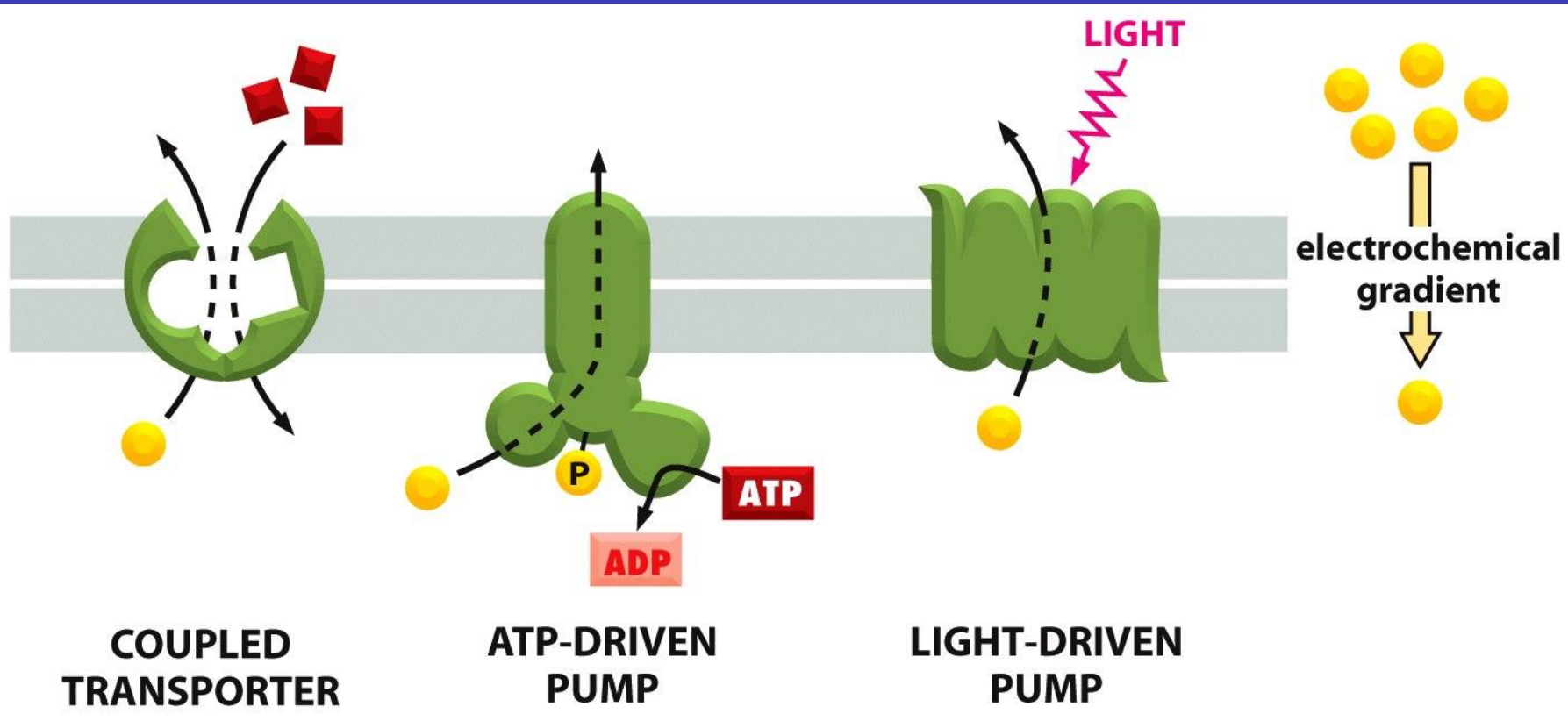

Pasivní a aktivní transport

- když látky putují přes membránu **samovolně**, tj. **poháněné elektrochemickým gradientem** (ať už koncentračním gradientem nebo membránovým potenciálem), mluvíme o **pasivním transportu**
- **aktivní transport** naopak nutí látky jít proti směru elektrochemického gradientu (čili ve smyslu, že dochází ke zvětšení rozdílu koncentrací či nábojů na obou stranách membrány), a proto **spotřebovává energii buňky**, aby překonal samovolný sklon molekul pohybovat se ve směru elektrochemického gradientu

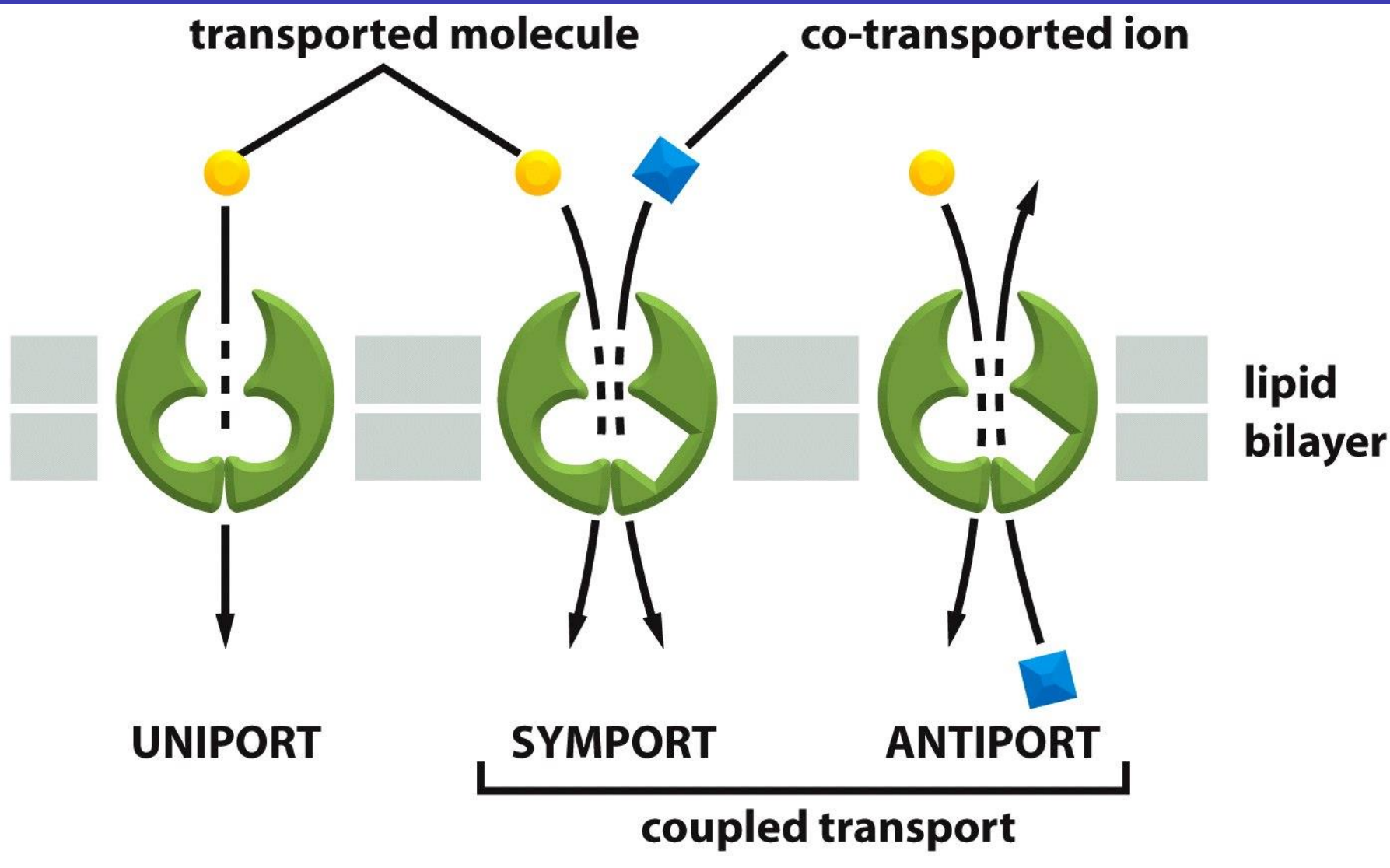

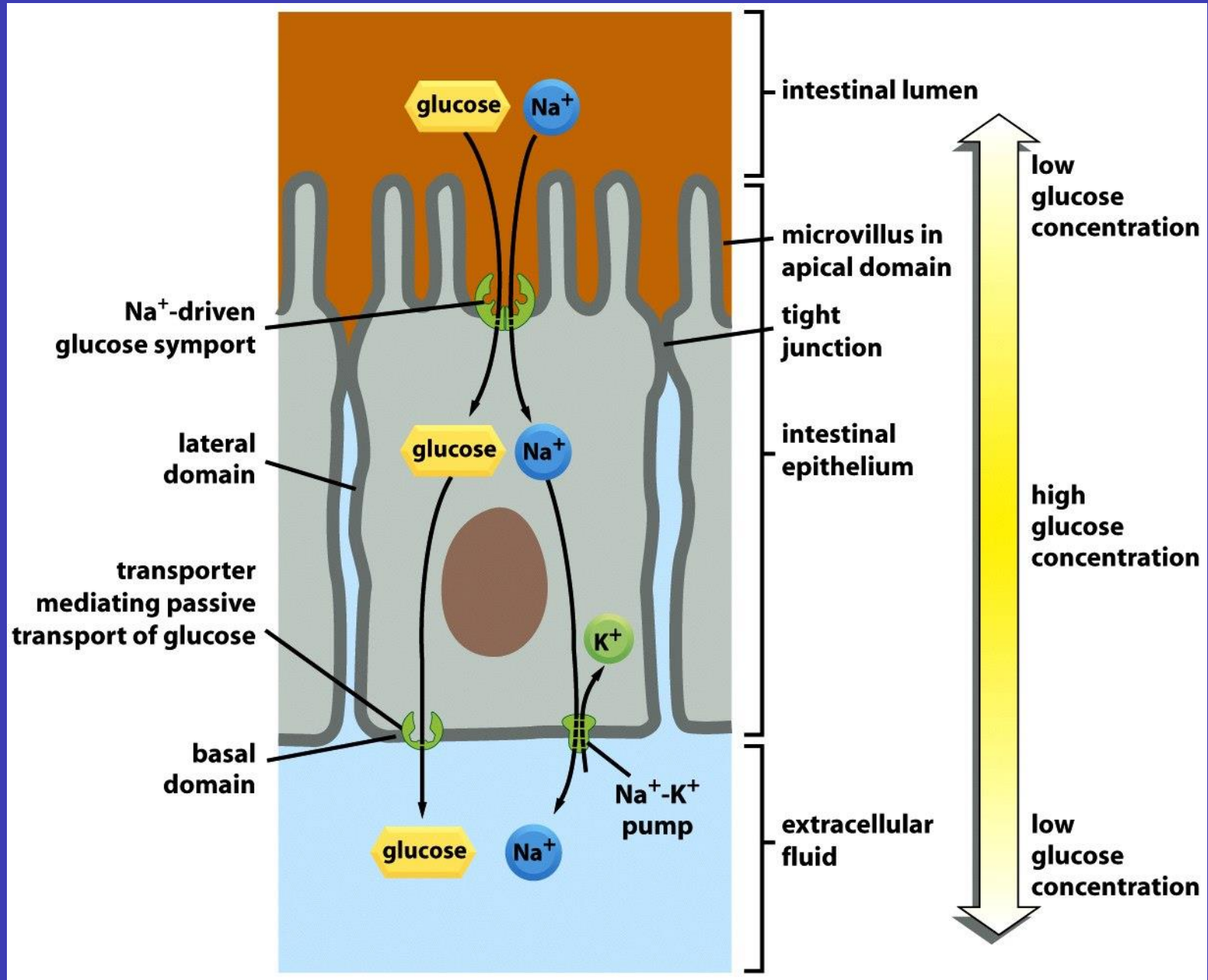

Symport a antiport

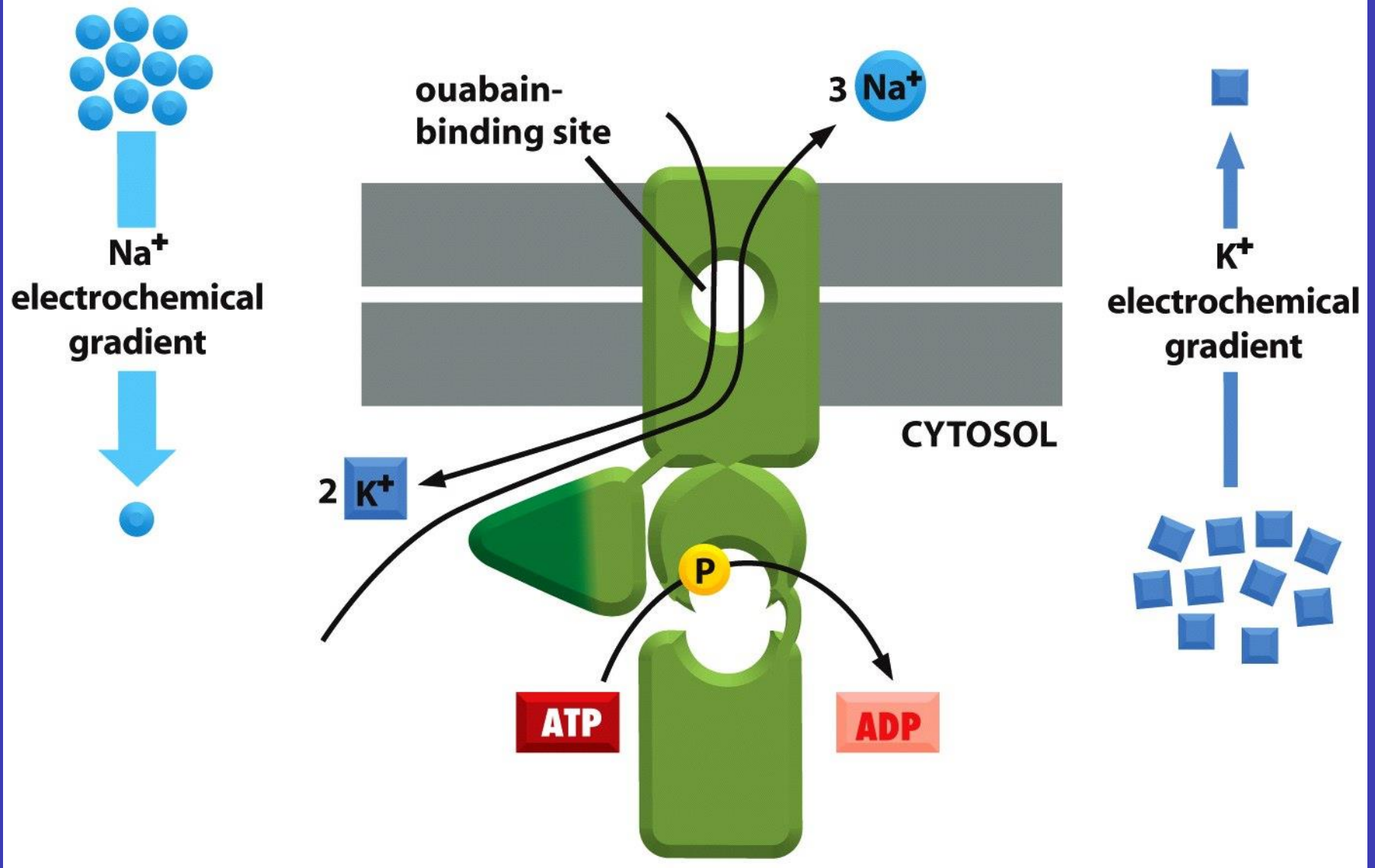
- v savčí buňce je např. silný rozdíl mezi koncentrací sodného iontu uvnitř buňky (malá) a vně buňky (vysoká) – buňka potom může energii uvolněnou spontánním proudem tohoto iontu zvenku dovnitř využít k aktivnímu transportu jiné látky – proteiny, které takový dvojí transport zajišťují se nazývají **spřažené přenašeče**
- jestliže se obě látky přenášejí stejným směrem, jde o **symport** (ve střevech funguje klíčový symport glukózy a sodného iontu), v opačném případě jde o **antiport**
- v případě **nespřaženého přenašeče** se jedná o **uniport**

Sodno-draselná pumpa

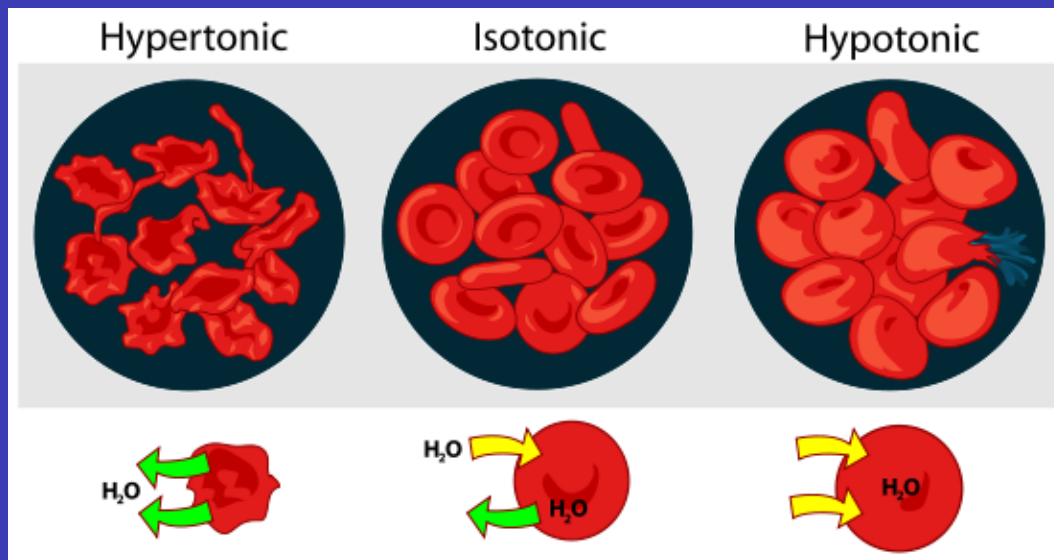
- koncentrační gradient sodných iontů je neustále udržován pomocí sodno-draselné pumpy, jež odčerpává sodné ionty stále pryč z buňky – **antiport s draselnými ionty**
- tím se také udržuje **osmotická rovnováha**
- osmotický tlak nezávisí na tom, jaké částice jsou rozpuštěny, ale na **počtu všech rozpuštěných částic** – můžeme tedy mít velké rozdíly mezi koncentracemi různých látek na obou stranách membrány, ale součet koncentrací všech částic by vně buňky a uvnitř buňky měl být stejný, jinak dojde buď k **samovolnému toku vody dovnitř buňky** (za předpokladu vyšší koncentrace částic v buňce) nebo **odlivu vody z buňky** (za předpokladu vyšší koncentrace částic vně buňky)

Živočišná buňka

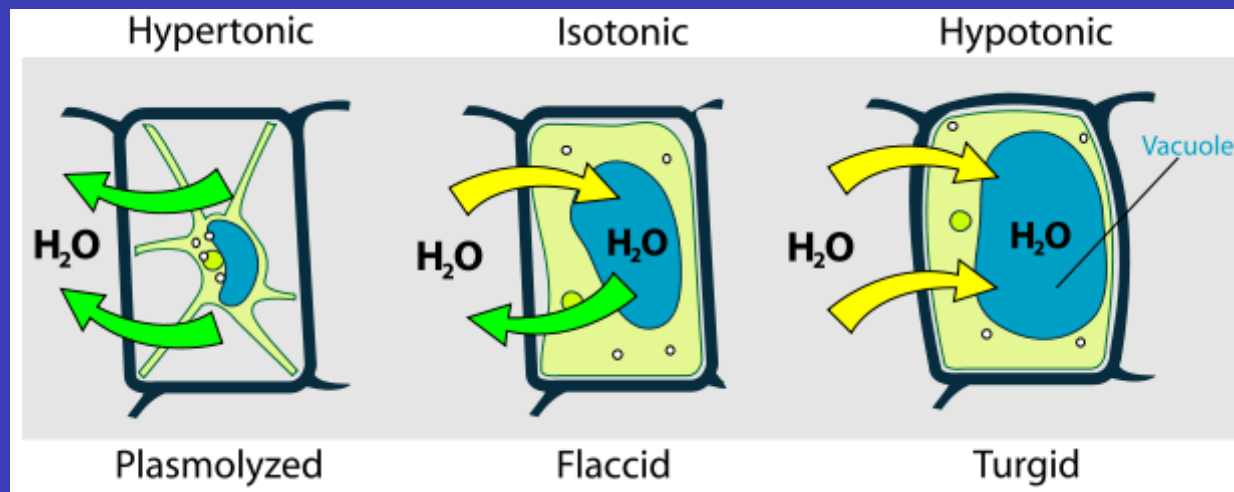
Wikipedie

plazmorhiza

plazmoptýza

Rostlinná buňka

plazmolýza

nárůst turgoru → praskání

Iontové kanály

- od prostých vodných pórů se liší tím, že jsou **selektivní** (umožňují vstupovat jenom některým iontům) a jsou také **uzavíratelné**
- oproti přenašečům umožňují **velkou rychlost transportu** (až 1000x větší, než je tomu u přenašečů)
- prudký proud iontů z/do buňky po otevření iontového kanálu je způsoben elektrochemickým gradientem a výrazně **mění membránový potenciál**, což může vést v řádu milisekund k otevření dalších iontových kanálů a přenesu elektrického signálu v rámci buňky nebo i mezi buňkami
- **klidový membránový potenciál** je definovaný tím, že ionty proudí ven a dovnitř buňky souměrně a celkový náboj na obou stranách membrány se nemění

